

ЛАРИСА КОЛІБАБА БРАКОВКА ЧИ БРАКУВАННЯ?

Важливою проблемою українського мовознавства є *росіянізми*, які за радянської доби стали невід'ємною частиною лексичного складу української мови. Звернімо увагу на віддієслівні іменники з суфіксом *-к-*, що позначають опредметнену дію, абстрактну процесну ознаку. Їхній статус викликає дискусію. В українській мові активно вживані віддієслівні іменники з суфіксом *-к-*, для яких основним є предметне значення (продукту, наслідку дії, об'єкта, предмета, за допомогою якого здійснюють дію, зрідка місця дії: *виписка, в'язка, грілка, закладка, збірка, пересадка, підтяжка, посилка, присипка*). Такі утворення не суперечать словотвірним нормам української мови.

Щодо вираження значення упредметненої дії, то значна частина іменників із суфіксом *-к-* є прямими лексичними запозиченнями з російської мови, напр.: *блокіровка, буксировка, оцінювка, розбраковка, стажировка*. Вони є паралельними утвореннями до питомих дериватів української мови на *-ння*, пор.: *браковка — бракування, гравіровка — гравірування, промивка — промивання, прошивка — прошивання, стажировка — стажування, страховка — страхування* і под.

Найширше вживаючись у ролі термінів виробництва, науки, техніки, віддієслівні іменники з суфіксом *-к-* нерідко витісняли паралельні утворення на *-ння*. Вони потрапляли в художню літературу, публіцистику та розмовну мову.

Отже, як маємо оцінювати віддієслівні іменники з суфіксом *-к-* з погляду сучасної літературної норми?

Наявні лексикографічні праці повністю відображають тенденції у розвитку мови, властиві тій чи іншій історичній епосі. Аналіз реєстру Словника української мови (СУМ) в 11 томах 1970-1980 рр. свідчить про вільне вживання іменників дії із суфіксом *-к-*: *вितяжка, вичитка, заправка, набивка, обсипка, очистка, перекладка, присадка, розбивка, рубка, читка* та под. Утворення такого типу здавна позначають різноманітні дії та процеси виробничого характеру (ще з часів Київської Русі). Ймовірно, що цей факт теж пояснює існування численної групи термінів із цим суфіксом, внесених до реєстру СУМу (*вирубка, витравка, наварка, нарізка, настройка, обклейка, обточка, пробілка, розмітка* та ін.).

Щоб з'ясувати закономірності номінації та функціонування термінологічної лексики віддієслівного походження в сучасній мові, ми звернулися до термінологічних словників різних галузей, виданих за останні роки. Передусім зауважимо про непослідовність уживання віддієслівних утворень на *-ка* у термінотворенні української мови. Зокрема, Російсько-український словник наукової термінології (Київ, 1998 р.) пропонує замість російських іменників дії з суфіксом *-к-* українські відповідники на *-ння*, *-ка* чи з *нульовим суфіксом* залежно від видової характеристики твірного дієслова. Порівняймо:

врезка — вріз, (неоконченное действие — еще) врізування, врізання;
врубка — врубка, врубаня, (неоконченное действие — еще) врубування;
закладка — закладення, закладка;
обклейка — обклейка, (неоконченное действие — еще) обклеювання;
оческа — очіс, (неоконченное действие — еще) обчісування, очісування;
подсечка — підсікання;
прочистка — прочищення, (неоконченное действие — еще) прочищення;
связка — зв'язування;
укладка — укладення, (неоконченное действие — еще) укладання.

У російській мові іменники на *-ка* мотивовані переважно дієсловами доконаного виду, що зумовлює домінування в них предметного значення. В українській мові іменники з суфіксом *-к-* порівняно з утвореннями на *-ння* мають більше ознак предметної семантики, оскільки не містять у своїй основі показника недоконаного виду — суфіксів *-ува-*, *-ва-*, *-а-*. Тому в названому словнику термінологічні одиниці з суфіксальною морфемою *-к-* подано переважно як похідні дієслів доконаного виду, а деривати з *-анн-* — як похідні дієслів недоконаного

виду. Це підтверджують і відповідні ремарки стосовно термінів із суфіксом *-анн-*: *неоконченное действие — еще*. За такого підходу синонімами суфікса *-к-* можемо вважати морфему *-енн-* та *нульовий суфікс* (пор.: *закладення, укладення, очіс, вріз* і под.).

Синкретичний характер утворень на *-ка* виявляється у наявності поряд з основним процесуальним значенням додаткового предметного значення. Звертаємо увагу, що в українській мові такі предметні іменники з суфіксом *-к-* мають наголос на префіксі або відмінний наголос: *закл'єйка, заклепка, замазка, застилка, наклбдка, наклепка, настил, настилка, обвідка, підстилка* і под.

Деякі термінологічні словники взагалі не розрізняють процесуальні й предметні іменники на *-ка*, наводячи до російських термінів ті самі українські відповідники. Цю тенденцію відбито, наприклад, у Російсько-українському словнику практичного лікаря (Донецьк, 2000 р.): *выемка — виїмка, вытяжка — витяжка, настойка — настойка, перегонка — перегонка, перевязка — перев'язка, пересадка — пересадка* та ін.

Проте маємо й лексикографічні праці, які пропонують послідовно вживати відповідно до російських віддієслівних іменників з суфіксом *-к-* українські утворення на *-ння* та з *нульовим суфіксом*. Так, Російсько-український словник з нарисної та прикладної геометрії, загального машинобудування, комп'ютерної графіки (Київ, 1994) подає українські відповідники з афіксом *-к-* для позначення віддієслівних утворень тільки з предметним значенням, а для відповідних назв процесуальної дії використовує лексеми на *-ння* та з *нульовим суфіксом*:

выемка — (выбранное пространство) *виїмка*; (действие) *виймання*;

выточка — (инструмент или место) *виточка*; (действие) *виточення, виточування*;

запайка — (запаянное место) *запайка*; (действие) *запаяння, запаяювання*;

отрезка — *відріз, відрізування* і под.

Послідовним щодо розрізнення процесуальних і предметних віддієслівних іменників є і Російсько-український словник наукової і технічної мови О. Войналовича, В. Моргунюка (Київ, 1997 р.), в якому вибір певного іменникового суфікса зумовлений видовою ознакою твірного дієслова:

выборка — (недоконана дія) *вибирання*; (доконана дія) *вибрання*; (наслідок) *вибірка*;

выдержка — (недоконана дія) *витримування*; (доконана дія) *витримання*; (наслідок) *витримка*;

нарезка — (недоконана дія) *нарізання, нарізування*; (доконана дія) *нарнзання*; (інструмент) *нарізка*.

Останнім часом спостерігаємо тенденцію до відновлення чи повернення органічних для української мови словотвірних типів, які з різних причин стали обмеженими в науковому вжитку. Дослідники пропонують утворення з суфіксом *-к-* замінювати іменниками з нульовими суфіксами або віддієслівними іменниками на *-ння*. Дехто наполягає на зменшенні кількості віддієслівних термінів на *-ння* в науковій мові, бо їх надмірне нанизування суперечить вимогам стилістичної вправності наукового тексту. Прихильники такої думки пропонують частину цих утворень замінити органічними для української мови іменниками з нульовою суфіксальною морфемою. Словотвірний тип віддієслівних іменників з нульовим суфіксом був і залишається продуктивним в українській мові. Крім того, ці іменники чіткіші та коротші. Віддієслівні іменники з нульовим суфіксом, на відміну від субстантивів на *-ння*, утворених від дієслів недоконаного виду, передають ослаблену процесуальність, пор.: *розрубвання м'яса* (< *розрубувати м'ясо*) і *розруб м'яса*; *розрізування* тканини (< *розрізувати тканину*) і *розріз* тканини. Як зазначає К. Городенська, способом нульової суфіксації утворюються переважно іменники від префіксальних дієслів, причому вони одночасно співвідносяться з обома дієслівними видовими формами, напр.: *розтяг* — дія за значенням дієслів *розтягти, розтягнути, розтягати, розтягувати*, а також дія за значенням дієслів *розтягтися, розтягнутися, розтягатися, розтягуватися*. Однак в утвореннях на зразок *вичіс, вріз, залив, згин, зруб, розсип* та ін. втрачається ознака процесуальності дії, пор.: *розмелювання* крупи і *розмел* крупи; *розсіювання* світла і *розсів* світла. Вживання віддієслівних іменників з нульовим суфіксом доречно лише тоді, коли необхідно вказати на

результативність дії, яку реалізують здебільшого два похідних значення: '1) локативне, конкретизоване як місце, отвір, щілина, смужка, через які щось проникає: *вимив, зсув, прогін, прохід, пролом, розрив, розріз* і под.; 2) значення властивості, яке встановлює здатність чогонбудь виявляти певну дію під впливом зовнішніх чинників', пор.: *розтяг* шкіри — здатність шкіри розтягатися під впливом застосовуваної сили; *згин* прута — здатність прута згинатися під дією зовнішньої ваги. Отже, довільна взаємозаміна іменників із нульовим суфіксом та суфіксом *-н'н'* у термінології неможлива, тому що названі утворення позначають різні поняття: відповідно результативність дій і розгортання, протяжність дій у часі.

На практиці, перекладаючи російські терміни з суфіксом *-к-* українською мовою, варто звертати увагу на видові ознаки твірного дієслова. Саме іменники дії повністю «успадкоковують» семантику твірного дієслова і частково його видові характеристики, а вибір суфіксів регулюють кілька факторів, серед яких основну роль відіграє семантичний. Іменник, утворений від дієслова недоконаного виду, слід вживати з формантом *-анн-(я)*, який передає значення протяжної, тривалої, розгорнутої в часі дії. Якщо ж іменник утворено від дієслова доконаного виду, вживаймо український відповідник з нульовим суфіксом як ознакою результативності. Використовуймо такі лексеми тоді, коли утворене слово сприймається як звична, зручна форма, бо й тепер у мові трапляються неологізми, які є нежиттєвими, випадковими, штучними, напр.: *обвин* (*обвинувачення*), *оформ* (*оформлення*), *обріб* (*оброба*) замість *оброблення*, *зміць* замість *зміцнення* і под. Наша мова багата на різноманітні мовно-виражальні засоби, одним з яких є синонімія словотворчих афіксів. Тому завжди штучний термін можна замінити зрозумілим і влучним відповідником, який найповніше, найточніше передасть зміст думки.